

به نام

نخارنده می دختر دانش

دانشگاه مازندران

دانشکده علوم اقتصادی و اداری

موضوع:

مقایسه ی ساختار اقتصادی ایران با منتخبی از کشورهای صنعتی عضو سازمان

تجارت جهانی:

تحلیل داده- ستانده

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی

استاد راهنما:

دکتر نورالدین شریفی

استاد مشاور:

دکتر سعید راسخی

نگارنده:

مرتضی پهلوانی

اسفند ۱۳۸۹

سپاس و قدردانی

آنچه پیش روی شماست، اگر در مغز جان فرومی رود و نغمه می نماید، از برای یاری پروردگار مهربان است و راهبانهایی و پندهای بزرگواران،

دکتر نورالدین شریفی و دکتر سعید راسخی. که اگر یاری ایزدیکتا و رهنمودهای این دو فرزندی ارجمند نبود، نگارش این دفتر، یا کتاه بود، یا کتاسخی؛ نیز

هر دو نابخشودنی. باشد که فزون ما یگان دانش، آن پنجه نخلگان سخن، که شش سال در پیشگاه آنها آموختم و اندوختم، برخامی های این کمترین، یخشانند و

از آن جا که نیک پندارند، چشم بر کثرتی هایم پوشند که بهره قدردان نش و روش ایشان می باشم.

از کوشش ها و مهربانی های سبز و سیکران پدر و مادر و خانواده های بزرگوارم، بی اندازه سپاسگزارم. دست دوستان یک دلم را، نیز از برای

تمامی یاری ها و دلگرمی هایشان، سخت می فشارم.

در پایان سزااست که این فراگرد را پیشکش کنم به آستان آن که مرابه سوی امید و روشنی را، بمنمون شد.

مرتضی پهلوانی

چکیده

بخش‌های اقتصادی، برای رفع نیازهای خود در فرایند تولید، به کالاها و خدمات یکدیگر وابسته‌اند. این وابستگی باعث پیدایش پیوندهایی در بین بخش‌های اقتصادی می‌شود که حاصل آن، موجب شکل‌گیری ساختار اقتصادی کشورها می‌شود.

از طرفی، تجارت آزاد از جمله عواملی است که انتظار می‌رود تا از طریق انتقال فن‌آوری، تسهیل در دسترسی به منابع دیگر کشورها و تغییر در تقاضا برای کالاها و خدمات، تحولاتی در ساختار اقتصادی کشورها پدید آورد. لذا تحقیق حاضر، به مقایسه‌ی ساختار اقتصادی ایران با منتخبی از کشورهای صنعتی عضو سازمان تجارت جهانی^۱ می‌پردازد*. به این منظور، از تحلیل داده-ستانده‌ی سال ۱۳۸۰ (۲۰۰۱) کشورها استفاده گردید. داده‌های مورد نیاز، از پایگاه اینترنتی جداول داده-ستانده‌ی کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه‌ی اقتصادی^۲ و مرکز آمار ایران، تهیه شده است.

برای مقایسه‌ی ساختار اقتصادی ایران با کشورهای مورد مطالعه، از متوسط وزنی پیوندهای کلی پسین و کلی پیشین استفاده می‌شود. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که متوسط پیوندهای بین بخشی ایران از متوسط پیوندهای بین بخشی کشورهای مورد مطالعه کم‌تراست. به عبارت دیگر، ارتباط بین بخش‌های اقتصادی کشورهای مورد

---

^۱ - World Trade Organization (WTO)

* این کشورها شامل: ایالات متحده‌ی آمریکا، فرانسه، آلمان، ژاپن، فنلاند، نروژ، سوئد، دانمارک، ایرلند، هلند، کانادا، اتریش، بلژیک، اسپانیا، پرتغال و کره جنوبی می‌باشند.

^۲ - Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)

مطالعه با شرکت آنها در تجارت آزاد کاهش نیافته است. بلکه میزان این ارتباط با گسترش بخش‌های اقتصادی
براساس امکان تأمین نهاده‌های آنها در داخل، تقویت شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
.....	چکیده‌ی تحقیق.....
۱.....	فصل اول: مقدمه و کلیات تحقیق.....
۲.....	۱-۱ مقدمه.....
۳.....	۲-۱ بیان مسأله.....
۵.....	۳-۱ حدود تحقیق.....
۶.....	۴-۱ سؤال و فرضیه‌ی تحقیق.....
۶.....	۵-۱ اهداف تحقیق.....
۶.....	۶-۱ روش تحقیق.....
۷.....	۷-۱ محدودیت‌ها و موانع تحقیق.....
۷.....	۸-۱ ساختار نگارش تحقیق.....

صفحه

عنوان

۸.....	فصل دوّم : ادبیات موضوع
۹.....	۱-۲ مقدمه
۱۰.....	۲-۲ کلّیاتی درباره‌ی مفاهیم اساسی پژوهش
۱۰.....	۱-۲-۲ ساختار اقتصادی
۱۱.....	۲-۲-۲ صنعتی شدن
۱۲.....	۳-۲-۲ سازمان تجارت جهانی
۱۳.....	۱-۳-۲-۲ اصول سازمان تجارت جهانی
۱۴.....	۳-۲ مطالعات نظری
۱۴.....	۱-۳-۲ اثر صنعتی شدن بر ساختار اقتصادی
۱۴.....	۱-۱-۳-۲ فن آوری و بهره‌وری
۱۵.....	۲-۱-۳-۲ جایگاه صنعت و کشاورزی
۱۶.....	۲-۳-۲ اثرات تجارت آزاد بر ساختار اقتصادی
۱۸.....	۱-۲-۳-۲ مجاری اثرگذاری تجارت آزاد بر ساختار اقتصادی

صفحه

عنوان

۱۹.....	الف - صادرات و واردات
---------	-----------------------

ب- سرمایه گذاری مستقیم خارجی.....	۲۰
پ- پس انداز.....	۲۲
ت- فن آوری و روش های تولید.....	۲۳
ث- مخارج دولت.....	۲۳
۲-۳-۲ اثرات سوء تجارت آزاد بر ساختار اقتصاد.....	۲۵
۲-۴ مطالعهی ساختار اقتصادی با استفاده از روش داده- ستانده.....	۲۷
۲-۴-۱ پیوندهای پسین، پیشین و تعیین بخش های کلیدی.....	۲۸
۲-۴-۱-۱ اندازه گیری پیوندهای بین بخشی.....	۲۹
الف- رویکرد سنتی.....	۲۹
الف-۱ روش چنری و واتانابه.....	۲۹
الف-۲ روش نرمال شده(هیرشمن و راسموسن).....	۳۲
الف-۳ روش ماتریس گش (طرف عرضه).....	۳۴
عنوان	صفحه
الف-۴ روش نرمال شدهی وزنی.....	۳۵
الف-۵ روش کشش داده- ستانده.....	۳۶

ب- رویکرد نوین	۳۸
ب-۱ روش حذف فرضی	۳۹
ب-۲ روش خالص	۴۰
۲-۵ مروری بر پیشینه‌ی تحقیق	۴۰
فصل سوّم: روش شناسی تحقیق و منابع آماری	۴۸
۳-۱ مقدمه	۴۹
۳-۲ منابع آماری تحقیق	۴۹
۳-۳ تجمیع جداول داده- ستانده	۵۰
۳-۴ پیوندهای کلی پسین و پیشین و شاخص‌های تجارت	۵۳
۳-۴-۱ پیوندهای بین بخشی	۵۳
عنوان	صفحه
۳-۴-۲ شاخص‌های تجارت و وابستگی خارجی	۵۶
فصل چهارم: یافته‌های تحقیق	۵۸
۴-۱ مقدمه	۵۹

۴-۲ توصیف داده‌ها ۵۹

۴-۳ ارتباط بخش‌های اقتصادی با یکدیگر ۶۵

۴-۴ بررسی فرضیه و پاسخ به سؤال تحقیق ۶۸

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها ۷۱

۵-۱ مقدمه ۷۲

۵-۲ نتیجه‌گیری ۷۲

۵-۳ پیشنهادها ۷۳

۵-۳-۱ پیشنهادهای سیاستی ۷۳

۵-۳-۲ پیشنهادهایی برای مطالعات آتی ۷۴

عنوان ..... صفحه

منابع تحقیق ۷۵

منابع فارسی ۷۶

منابع انگلیسی ۷۸

چکیده‌ی لاتین ۸۷

فصل اوّل:

مقدمہ و کلیات تحقیق

۱-۱) مقدمه

بخش‌های مختلف اقتصاد برای رفع نیازهایشان در فعالیت‌های تولیدی، به کالاها و خدمات یکدیگر وابسته‌اند. این پیوندها ساختار اقتصادی کشورها را شکل می‌دهند. اقتصادها هرچه پیچیده‌تر باشند، در فرآیند تولید، مواد اولیه متنوع‌تری را به کار می‌گیرند که با توجه به تقسیم کار روز افزون، بخش‌های جدیدی تعریف می‌شوند و به فعالیت می‌پردازند. به عنوان مثال، یک اقتصاد ساده ابتدایی، از پاشیدن بذر در زمین شروع می‌شود و مرحله‌ی داشت آن با وجین دستی ادامه و در نهایت با برداشت دستی هم خاتمه می‌یابد. اما همان کشاورزی در یک اقتصاد پیشرفته‌تر، با کاشت بذر اصلاح شده و به کارگیری اقداماتی برای دفع آفات نباتی، تقویت‌کننده‌های طبیعی و شیمیایی و آبیاری قطره‌ای، نگهداری شده و با برداشت مکانیزه جمع‌آوری می‌گردد. در این صورت علاوه بر فعالیت‌های بیشتر، واحدهای تولیدی بیشتری نیز برای انجام همان کار شکل می‌گیرند که در نتیجه، تولید، با کمیت و کیفیت بالاتر انجام می‌پذیرد. به این ترتیب همان طوری که نوتن بائر^۳ (۲۰۰۰) هم اشاره کرده است، نوآوری در تولید، سبب دگرگونی در کل ساختار تولید، پدیدار شدن کالاهای نوین و یا تغییر در الگوی مصرفی کالاها شده و به نوبه‌ی خود سبب ارتباط بیش‌تر میان بخش‌های اقتصادی و پیچیده‌تر شدن اقتصاد می‌گردد. هم‌چنین (لوپز و همکاران^۴، ۲۰۰۸) بیان می‌کنند که اقتصادهای کوچک‌تر نسبت به اقتصادهای بزرگ‌تر، هم‌چنین اقتصادهای باز به نسبت اقتصادهای بسته، دارای پیچیدگی و درهم‌تنیدگی کم‌تری هستند.

هم‌گام با این مباحث، موضوع تجارت آزاد بین کشورها مطرح است که در دهه‌های اخیر، اهمیت بیش‌تری یافته است. به نظر می‌رسد، رواج تجارت آزاد و استفاده از مزیت نسبی و بهره‌وری، تحوّل در ساختار اقتصادی کشورهای صنعتی که در زمینه‌ی تجارت آزاد پیش‌گام هستند، پدید آورده است. به عبارت

---

3 - Knottenbauer
4 - Lopes & et al.

دیگر، در فرآیند توسعه‌ی اقتصادی، به جای برطرف کردن نیازهای بخش‌های اقتصادی در داخل، تولید کالاهای با مزیت نسبی بالاتر برای صادرات و تأمین نیازها از دیگر کشورها، مورد توجه قرار گرفته است.

در این راستا، تحقیق حاضر با استفاده از تحلیل داده-ستانده به این مهم می‌پردازد که وضعیت ساختار اقتصادی کشورهای عمدتاً صنعتی و پیشرفته که در تجارت آزاد شرکت دارند، چگونه است؟ آیا به دلیل استفاده از مزیت نسبی، اقتصاد آنها در مجموع از یک‌پارچگی کم‌تری برخوردار می‌باشد؟ یا شرکت در تجارت آزاد، سبب پیدایش مزیت نسبی برای آنها شده و زمینه‌ی یک‌پارچگی ساختار اقتصادی، همراه با تجارت آزاد را برای آنها فراهم کرده است؟

۲-۱) بیان مسأله

پیچیدگی اقتصادی، یک پدیده‌ی چند بُعدی است و از نقطه نظر اقتصادی می‌تواند به صورت سطح وابستگی میان اجزای تشکیل دهنده‌ی یک اقتصاد مطرح شود (لوپز و همکاران، ۲۰۰۸). برای اندازه‌گیری میزان پیچیدگی اقتصادها و مقایسه‌ی آنها با یک‌دیگر، شاخص‌های متعددی در روش داده-ستانده وجود دارد که میزان آنها بیانگر ارتباط میان بخش‌های اقتصادی با یک‌دیگر است. هر چه اقتصادها یک‌پارچه‌تر و بخش-های آنها برای رفع نیاز یک‌دیگر، بیش‌تر گسترش یافته باشند، میزان این شاخص‌ها بیش‌تر خواهد بود.

بررسی ساختار اقتصادی کشورها و مقایسه‌ی بین‌المللی آنها با یک‌دیگر از سال‌های ۱۹۵۰ مورد توجه اقتصاددانان توسعه قرار گرفت. این امر به آنها کمک می‌کرد تا مناسب‌ترین راهبرد توسعه را برای سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کشور انتخاب کنند (صوفی^۵، ۱۹۹۲). در این زمینه، لئونتیف^۶ (۱۹۵۳) و

---

5 - Soofi
6 - Leontief

راسموسن^۷ (۱۹۵۶) به بررسی ساختار اقتصادی و روابط درونی بخش‌های مختلف یک کشور پرداختند. سپس چنری و واتانابه^۸ (۱۹۵۸)، مقایسه‌ی ساختار اقتصادی میان کشورها را پیشنهاد کردند. بعدها مطالعات انجام شده به سمت مقایسه‌ی ساختار اقتصادی کشورها در طول زمان پیش رفت. در این میان شاخص‌های گوناگونی برای مقایسه‌ی ساختار اقتصادی پیشنهاد شد که عمدتاً از روش داده-ستانده و تحلیل روابط میان فعالیت‌ها بهره می‌جستند که می‌توان به شاخص‌هایی مانند پیوندهای پسین و پیشین اشاره کرد. اما با ورود مباحث تجارت آزاد و روی آوردن کشورهای صنعتی و توسعه یافته به آن، پرداختن به نقش و جایگاه تجارت بین‌الملل و اثر آن بر ساختار اقتصادی کشورها، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. در این پژوهش‌ها، سهم تجارت از عرضه‌ی کل، مزیت نسبی آشکار شده و سطح خودکفایی بخش‌ها، از عوامل مؤثر بر ساختار اقتصادی کشورها می‌باشند. به عنوان مثال می‌توان به رابطه‌ی منفی میان درجه‌ی باز بودن اقتصاد و پیچیدگی^۹ اقتصاد (لوپز و همکاران، ۲۰۰۸)، هم‌چنین رابطه‌ی مثبت اندازه‌ی بازار داخلی و سطح خودکفایی (لوس و استرهافن^{۱۰}، ۲۰۰۶) اشاره نمود.

آزادسازی تجاری و حذف عوامل مختل‌کننده‌ی قیمت‌ها، موجب شکل‌گیری تولیدات بر پایه‌ی مزیت نسبی می‌شود. در این میان واردات و به خصوص واردات کالاهای واسطه‌ای - سرمایه‌ای می‌تواند منجر به تولید کالاهای با کیفیت بالاتر در کشور شود. تجربه‌ی کشورهای مختلف توسعه یافته یا در حال توسعه، مبین این موضوع است که در عمل، منافع تجارت آزاد بیش از مشکلات و سختی‌های آن است. نهاده‌های سرمایه‌ای وارداتی صنعت، در تولید کالاهای صنعتی به کار می‌روند و از کارایی بالایی نسبت به نهاده‌های داخلی برخوردار می‌باشند. به عبارت دیگر، علاوه بر استفاده‌ی مستقیم از نهاده‌های وارداتی در فرآیند تولید،

---

7 - Rasmussen
8 - Chenery & Watanabe
9 - Complexity
10 - Los & Oosterhaven

می‌توان از آنها به طور غیرمستقیم در بالا بردن کارایی نهاده‌های داخلی از طریق پیوندهای پسین و پیشین قوی بین بخش‌ها نیز بهره جست.

از این رو به نظر می‌رسد، رواج تجارت آزاد و استفاده از مزیت نسبی و بهره‌وری، موجب دگرگونی در ساختار اقتصادی کشورهای صنعتی که در زمینه‌ی تجارت آزاد پیش‌گام هستند، شده است. به دیگر سخن، کشورها در فرآیند توسعه‌ی اقتصادی، به جای تأمین نیازهای بخش‌های اقتصادی در داخل، اقدام به تولید کالاهای با مزیت نسبی بالاتر برای صادرات و فراهم کردن نیازها خود از دیگر کشورها را مورد توجه قرار داده‌اند.

با توجه به توضیحات داده شده و اشاره به جایگاه مهم تجارت بین‌الملل در اقتصاد کشورهای جهان، هم‌چنین نقش محوری آن در شکل‌گیری ساختار اقتصادی کشورها، پایان‌نامه‌ی حاضر، به بررسی و مقایسه‌ی ساختار اقتصادی کشورهای صنعتی عضو سازمان تجارت جهانی با ایران، می‌پردازد. این موضوع می‌تواند برای کشور ما که به دنبال پیوستن به سازمان تجارت جهانی است، مهم تلقی شود.

۱-۳) حدود تحقیق

مطالعه‌ی حاضر، مقطعی بوده و برحسب میزان دسترسی به داده‌های کشورهای مورد بررسی، مربوط به سال‌های ۱۳۸۰ (۲۰۰۱) می‌باشد. هم‌چنین کشورهای منتخب صنعتی عضو سازمان تجارت جهانی شامل ایالات متحده‌ی آمریکا، فرانسه، آلمان، ژاپن، فنلاند، نروژ، سوئد، دانمارک، ایرلند، هلند، کانادا، اتریش، بلژیک، اسپانیا، پرتغال و کره جنوبی می‌باشند که به دلیل دسترسی به جداول داده - ستانده‌ی آنها، هم‌چنین پیش‌گام بودن این کشورها در زمینه‌ی تجارت آزاد، برگزیده می‌شوند.

۴-۱) سؤال و فرضیه‌ی تحقیق

هدف پژوهش حاضر، بررسی و مقایسه‌ی ساختار اقتصادی کشورهای منتخب صنعتی عضو سازمان

تجارت جهانی با ایران است. به همین منظور، مهم‌ترین پرسش تحقیق حاضر عبارت است از:

آیا شرکت در تجارت آزاد و استفاده از مزیت نسبی، سبب کاهش ارتباط بخش‌های اقتصادی

کشورها شده است؟

بنابراین، فرضیه‌ی تحقیق به صورت زیر عنوان می‌شود:

ارتباط بخش‌های اقتصادی در ایران از متوسط ارتباط بخش‌های اقتصادی در منتخبی از کشورهای

صنعتی عضو WTO بیش‌تر است.

۵-۱) اهداف تحقیق

با توجه به نقش سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها بر پیوستن به سازمان تجارت جهانی، هم‌چنین

کمبود مباحث تجربی در رابطه با مقایسه‌ی ساختار اقتصادی ایران با سایر کشورها، هدف تحقیق حاضر

مقایسه‌ی ساختار اقتصادی ایران با کشورهای منتخب عضو سازمان تجارت جهانی است.

۶-۱) روش تحقیق

در این پژوهش، ابتدا داده‌های مربوط به جداول داده-ستانده‌ی کشورهای منتخب در سال ۲۰۰۱

جمع‌آوری می‌شود. با تجمیع ماتریس‌ها، جداول بخش در بخش مورد نظر جهت آسان‌سازی تحلیل، به ابعاد

کوچک‌تر تبدیل می‌گردند. پیوندهای ارتباطی بین بخشی و شاخص‌های تجارت بین‌الملل با استفاده از روش‌های داده-ستانده محاسبه و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند.

۷-۱) محدودیت‌ها و موانع تحقیق

بر خلاف تمام دشواری‌های تهیه‌ی جداول داده-ستانده و زمان‌بر بودن فرآیند فراهم نمودن آنها، این جداول برای بررسی ساختار اقتصادی کشورهای مختلف در طول زمان و مقایسه‌ی مقطعی آنها با یک-دیگر کاملاً مفید خواهند بود (پیتزولی^{۱۱}، ۲۰۰۴). با این وجود، در بیش‌تر کشورهای درحال توسعه، تهیه‌ی این جداول با فواصل زمانی نسبتاً زیاد، انجام می‌گیرد. پژوهش حاضر نیز با چنین محدودیتی روبرو بوده است. به دلیل در دست نداشتن داده‌های به روز ایران، ناگزیر، از آخرین جدول داده-ستانده‌ی موجود مرکز آمار ایران برای سال ۱۳۸۰، استفاده شده است.

۸-۱) ساختار نگارش تحقیق

تحقیق حاضر در پنج فصل تنظیم شده است. فصل اول به شرح مقدمه و کلیات تحقیق اشاره دارد. فصل دوم به ادبیات موضوع مربوط به تجارت آزاد، صنعتی شدن، ساختار اقتصادی و تحقیقات تجربی انجام شده در ایران و سایر کشورها می‌پردازد. فصل سوم، روش تحقیق را در بر می‌گیرد. در فصل چهارم متغیرهای نشان دهنده‌ی شرکت در تجارت و متغیرهای ساختار در کشورهای منتخب، محاسبه شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. در نهایت، در فصل پنجم، خلاصه، نتیجه‌گیری و پیشنهادات تحقیق ارائه می‌شود.

فصل دوم:

ادبیات موضوع

۲-۱) مقدمه

فصل حاضر، به بررسی نظری و تجربی اثر صنعتی شدن و شرکت در تجارت آزاد بر ساختار اقتصادی کشورها می‌پردازد. سؤالی که در این راستا وجود دارد این است که در کشورهای عمدتاً صنعتی و پیشرفته که در تجارت آزاد شرکت دارند، وضعیت ساختار اقتصادی چگونه است؟ آیا به دلیل استفاده از مزیت نسبی، اقتصاد آنها در مجموع از پیوندهای بین بخشی (درهم‌تنیدگی) ضعیف‌تری برخوردار می‌باشد؟ یا شرکت در تجارت آزاد، سبب پیدایش مزیت نسبی برای آنها شده و زمینه‌ی یک‌پارچگی ساختار اقتصادی، هم‌راه با تجارت آزاد را برای آنها فراهم کرده است؟

این فصل از دو قسمت تشکیل می‌شود. در قسمت اول، تلاش می‌شود تا ابتدا کلیاتی درباره‌ی مفاهیم اساسی به کار رفته در پایان نامه، ارایه گردد. در ادامه، مطالعات نظری تحقیق، مورد بررسی قرار خواهند گرفت. از این رو، ویژگی اقتصادهای صنعتی پیشرفته با اقتصادهای در حال توسعه و سنتی، مقایسه می‌شود. سپس اثرات آزادسازی تجاری بر ساختار اقتصادی از دیدگاه‌های گوناگون مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مطالعه‌ی ساختار اقتصادی بر اساس روش داده-ستانده، قسمت دوم این فصل را تشکیل می‌دهد. در این قسمت، ابتدا در مورد تاریخچه‌ی به کارگیری این جداول در بررسی ساختار اقتصادی کشورها مطالبی بیان می‌شود. در ادامه، روش‌های مطرح شده پیرامون بررسی ساختار اقتصادی، معرفی و نقاط ضعف و قوت آنها بیان می‌شود. بدین ترتیب، روش مناسب برای پژوهش حاضر، انتخاب می‌گردد. و بالاخره، بررسی پژوهش‌های انجام شده در زمینه‌ی ساختار اقتصادی کشورها، پایان‌بخش این فصل خواهد بود.